

МЕТАНІМІЗАЦЫЯ Ў СУЧАСНЫМ ТЭРМІНАЎТВАРЭННІ (на матэрыяле прамыслова-тэхнічнай тэрміналогіі)

З пастаянным і бесперапынным развіццём навукі і тэхнікі звязана ўзнікненне новых паняццяў і з'яў. Мова кожнае з гэтых паняццяў і з'яў адлюстроўвае ў сваёй лексіцы.

Вельмі актыўна папаўняецца лексіка тэрміналагічных сістэм. Папаўненне тэрміналогіі адбываецца рознымі спосабамі. Паколькі мова навукі не мае сваіх спецыфічных спосабаў утварэння тэрмінаў, яна выкарыстоўвае спосабы, якія дзейнічаюць у агульналітаратурнай мове. Пры гэтым асобае месца належыць семантычнаму тэрмінаўтварэнню, якое звязана з узнікненнем новага лексіка-семантычнага варыянта агульнаўжывальнага слова. Гэта ў сваю чаргу павялічвае колькасць сістэмна арганізаваных у семантычным плане, рэгулярных па сваёй сутнасці тэрмінаў і тэрміналагічных палёў.

Сярод асноўных відаў семантычнай дэрывацыі найбольш характэрнымі з'яўляюцца метафарычныя і метанімічныя пераносы. Аднак працэсы метафарызацыі і метанімізацыі дзейнічаюць у розных тэрмінасістэмах па-рознаму. Аналізуючы тэрміны прыродазнаўчай і прамыслова-тэхнічнай тэрміналогіі, нельга не заўважыць, што значная колькасць іх утворана шляхам метафарызацыі.

Калі ж разглядаць тэрміны, утвораныя шляхам метанімічнага пераносу, то трэба адзначыць, што ў адных тэрмінасістэмах яны сустракаюцца даволі часта, у другіх — значна радзей. Напрыклад, калі параўнаць прыродазнаўчую і прамыслова-тэхнічную тэрміналогіі, то выяўляецца, што ў прамыслова-тэхнічнай тэрміналогіі такіх тэрмінаў значна больш, чым у прыродазнаўчай. У розных тэрмінасістэмах і розная прадуктыўнасць тых ці іншых тыпаў метанімічнага пераносу. Напрыклад, у прыродазнаўчай тэрміналогіі самымі прадуктыўнымі з'яўляюцца мадэлі: «дрэва — плод гэтага дрэва» (груша); «расліна — насенне гэтай расліны» (гарох) і некаторыя іншыя.

Больш падрабязна мы спынімся на тэрмінах прамыслова-тэхнічнай тэрміналогіі, у прыватнасці на такім пакуль яшчэ мала апісаным лексіка-семантычным працэсе, як метанімізацыя. В. С. Ахманова вызначае сутнасць метаніміі так: «Троп, які заключаецца ў тым, што замест назвы аднаго прадмета даецца назва другога, які знаходзіцца з першым у адносінах «асацыяцыі па сумежнасці» (Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М., 1969. С. 608).

Асацыяцыі па сумежнасці адлюстроўваюць рэальныя адносіны прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці. А семантычныя мадэлі, якія адлюстроўваюць асацыяцыі па сумежнасці, рэалізуюцца ў пэўнай моўнай сістэме.

Метанімічным зменам у семантыцы назоўнікаў у беларускай мове ўласціва заканамернасць і рэгулярнасць. Гэтыя змены адбываюцца на падставе адных і тых жа сувязей паміж прадметамі і з'явамі; вызначыць і апісаць іх (змены) можна як мадэлі або тыпы развіцця новых значэнняў слоў.

Розныя аўтары называюць розную колькасць тыпаў метанімічных пераносаў. Пры гэтым часцей за іншыя адзначаюцца наступныя: «дзеянне — вынік гэтага дзеяння»; «тое, што ўмяшчае — тое, што ўмяшчаецца»; «матэрыял — выраб з гэтага матэрыялу»; «установа — памяшканне, у якім яна знаходзіцца»; «населены пункт — жыхары гэтага населенага пункта».

Дзеянне метанімічнага механізма ў семантычным словаўтварэнні актыўна праяўляецца ў сферы адцягненых аддзяслоўных назоўнікаў. Адцягненае дзеянне, у якім ужо не адчуваецца сувязь з утваральнікам, страчвае асноўныя дзеяслоўныя рысы. В. У. Вінаградаў адзначае: «...субстантывацыя дзеяння паралізуе граматычныя ўласцівасці дзеяслова»

(Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. М., 1972. С. 616).

Тыповымі мадэлямі тэрмінаўтварэння на аснове метаніміі ў прамыслова-тэхнічнай тэрміналогіі з'яўляюцца наступныя.

1. «Назва дзеяння — назва выніку дзеяння»: **ацынкоўка** — тонкі слой цынку, нанесены на паверхню металу, металічнага вырабу; **зрух** — дэфармацыя пруткага цела, пры якой слаі яго змяшчаюцца адзін адносна другога; **зрух** (горн.) — гарызантальнае змяшчэнне горных парод; **дзяленне** — адлегласць паміж рыскамі на вымяральной шкале, а таксама самі гэтыя рыскі.

Тэрмінаўтварэнні па гэтай мадэлі вельмі прадуктыўныя ў розных падсістэмах тэрміналогіі, у тым ліку і ў прамыслова-тэхнічнай.

Як разнавіднасць названай мадэлі можна разглядаць такую семантычную формулу, як «назва дзеяння — вынік дзеяння»: **прадукт** (колькасць прадукту): **адліўка** — выраб, атрыманы з дапамогай ліцця; **адгон** — прадукт адгонкі парай (у малочнай прамысловасці **адгон** — 'малако'); **прадзіва** — вынік гэтага дзеяння; тое, што спрадзена; **плаўка** — метал, выплаўлены за адзін цыкл.

2. «Назоўнік з прадметным значэннем — дзеянне, якое ўтварае гэты прадмет»: **званок** (звон) — гукавы сігнал, створаны такім звонам.

3. «Назоўнік з якасным ці прадметным значэннем — адзінка вымярэння»: **сіла** — ступень праяўлення чаго-небудзь; інтэнсіўнасць, напружанасць; **свечка** — адзінка вымярэння сілы святла (у тэхнічнай тэрміналогіі гэты назоўнік ужываецца і з прыметнікам — запальная свечка; у медыцынскай тэрміналогіі **свечка** — 'препарат у выглядзе тлушчавай палачкі').

4. «Тое, што змешчана (змешчанае) — тое, што змяшчае (змешчальнае)»: **зарад** — колькасць электрычнасці ў якім-небудзь целе (у ваеннай тэрміналогіі **зарад** 1. Пэўная колькасць выбуховага рэчыва, шроту, карцечы, якая змяшчаецца ў снарадзе, патроне, стрэльбе. 2. Баявы снарад, патрон і пад.).

5. «Механізм, прыстасаванне — будынак, дзе знаходзіцца гэты механізм, прыстасаванне»: **млын** 1. Машина для здрабнення розных матэрыялаў, якая выкарыстоўваецца ў горнай, хімічнай і іншых галінах прамысловасці. 2. Прадпрыемства, на якім мелюць збожжа; будынак з устапоўленымі ў ім прыстасаваннямі для размолу збожжа.

6. «Назва прылады, інструмента — вынік дзеяння гэтай прылады, інструмента»: **кернер** — пункты, зробленыя гэтым інструментам на загатоўках пры іх разметцы.

7. «Назва дзеяння — назва прылады, механізма, пры дапамозе якіх адбываецца гэтае дзеянне»: **апраўка** — прыстасаванне для замацавання на металарэзных станках інструменту або дэталі; **сігналізацыя** — механізм, які прызначаны для настройвання машын, апаратаў, прылад. Мадэль вельмі прадуктыўная.

8. «Дзеянне — рэчывы, пры дапамозе якіх адбываецца дзеянне»: **змазка** — рэчыва, якім што-небудзь змазваюць; **замазка** — вязкае рэчыва для замазвання шчылін; **абмазка** — рэчыва, якім абмазана ці абмазваюць што-небудзь.

9. «Прадмет, які выконвае дзеянне — рэчыва, пры дапамозе якога гэтае дзеянне выконваецца»: **ахаладжальнік** 1. Апарат, які служыць для ахаладжэння чаго-небудзь. 2. Рэчыва, з дапамогай якога ахаладжаюць што-небудзь.

10. «Дзеянне — месца дзеяння»: **аблом** — месца пералому (у архітэктуры **аблом** — 'профіль, разрэз архітэктурнай дэталі); **аб'езд** — месца з часовай дарогай, па якім можна аб'ехаць.

11. «Матэрыял — выраб з гэтага матэрыялу»: **барбацін** 1. Фаянсавая цеста для нанясення ляпных упрыгожанняў на керамічныя вырабы. 2. Ваза з расфарбаванымі пукатымі кветкамі і лісцем; **асфальт** 1. Прыродная або штучная смалістая маса, якая выкарыстоўваецца ў некаторых галінах

прамысловасці. 2. Дарога, тратуар, пакрытыя такой масай. У межах гэтай мадэлі метанімізацыі можна вызначыць асобныя напрамкі семантычных зрухаў у шэрагу канкрэтных і рэчывных назоўнікаў:

а) рэчывнасць — прадметнасць — зборнасць: **жалеза** 1. Хімічны элемент, цяжкі коўкі метал. 2. Звычайная назва малавугляродзістых сталей. 3. Вырабы з гэтага металу;

б) рэчывнасць — зборнасць: **золата** 1. Хімічны элемент, высакародны метал. 2. Вырабы з гэтага металу, залатыя рэчы.

Матэрыялам для розных вырабаў (прадметаў, рэчываў і г. д.) могуць з'яўляцца не толькі розныя рэчывы, але і дрэвы, і розныя расліны, і нават жывёлы: **сандал** (сантал) — крыштальнае рэчыва з сандалавай расліны; **бавоўна** — ватападобнае валакно, якое ідзе на выраб пражы, цэлюлозы і пад.; **альпака** — высокагатунковая тканіна, зробленая з поўсці альпака.

З усяго сказанага можна зрабіць наступныя вывады.

1. Дзеянне метаніміі як механізма лексіка-семантычнага спосабу тэрмінаўтварэння распаўсюджваецца на адцягненую, канкрэтную і рэчывную лексіку.

2. Працэс метанімізацыі даволі актыўна дзейнічае ў прамыслова-тэхнічнай тэрміналогіі, хаця колькасць тэрмінаў, утвораных шляхам метанімізацыі, уступае колькасці тэрмінаў, створаных на аснове метафарычных пераносаў.

3. З метанімічных пераносаў самымі прадуктыўнымі ў прамыслова-тэхнічнай тэрміналогіі з'яўляюцца наступныя мадэлі: «назва дзеяння — назва выніку дзеяння»; «назва дзеяння — назва прылады, механізма, пры дапамозе якіх ажыццяўляецца дзеянне». Гэта сведчыць аб тым, што дзеянне метанімічнага механізма ў семантычным утварэнні прамыслова-тэхнічных тэрмінаў найбольш актыўна праяўляецца ў групе аддзеяслоўных назоўнікаў.

А. С. СУРКОВА

АБ НЕКАТОРЫХ СЕМІЯТЫЧНЫХ АСПЕКТАХ ПЕРШАЙ СТАРАСЛАВЯНСКАЙ ТЭОРЫІ ПЕРАКЛАДУ

Уяўленне аб тым, што такое пераклад, для большасці еўрапейскіх культур складалася на аснове перакладаў Бібліі — Тэксту, спрадвечна пастаўленага ў выключнае становішча рэгулятара механізмаў адзнакі на ступень прыбліжэння ці аддалення ад ісціны.

«Засваенне» такога Тэксту ў пачатку культурнай традыцыі, арыентаванай на хрысціянства, абумоўлівала далейшае развіццё тэкставай прасторы, якая цягнулася да Бібліі як да свайго цэнтра, намагнічвалася ад яе Адкравеннем, паколькі адпаведна філасофіі неаплатанізму «усякая прычына, якая дае пачатак кожнаму раду, удзяляе ладзенаму раду сваю адметную ўласцівасць»¹. Ад таго, у якой ступені дакладна, без інфармацыйных страт, перакладзена Св. Пісанне, залежыў лёс усяго фонду багаслоўскіх ідэй і этычных ідэалаў, мастацкіх вобразаў і навуковай тэрміналогіі — усяго таго, што наогул складае культуру, выказаную Словам.

Акрамя таго, факт перакладу Бібліі на нацыянальную мову падключаў саму мову і духоўную культуру, што адлюстроўваецца праз яе, да інтэграцыйных працэсаў у межах пэўных культурна-гістарычных арэалаў: наяўнасць агульных тэкстаў вышэйшага ўзроўню іерархіі спрыяе стварэнню агульнага духоўнага універсуму, у якім мовы і культуры сустракаюцца, узаемадзейнічаюць і карыстаюцца дасягненнямі адны другіх. Ствараецца прастора, у якой культуры супастаўляюцца і параўноўваюцца. Так асэнсоўваецца *знакавы* характар агульнай культурнай прасторы, якая функцыянуе як суаднясенне-параўнанне «свайго» і «чужога», тоеснасці і